

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Číslo 425

muni
PRESS

Zvol si mou cestu!

Edukační aktivity subkultury freeganů
ve veřejném prostoru

Kateřina Lojdová

Masarykova univerzita
Brno 2014

Recenzovali:

doc. PhDr. Dana Knotová, Ph.D.

doc. Mgr. Klára Šedová, Ph.D.

Mgr. Bohuslav Binka, Ph.D.

© 2014 Kateřina Lojdová

© 2014 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8237-3 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-7478-1 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

Obsah

Několik slov úvodem	7
1 Společnost hojnosti a konzumu	9
2 Alternativa konzumu ve společnosti hojnosti – freegani	14
2.1 Konceptualizace freeganů	17
2.1.1 Freegani jako aktivisté	17
2.1.2 Freegani jako organizace, nebo subkultura?	19
3 Koncept subkultur v historické perspektivě	22
3.1 První výzkumy subkultur: chicagské podsvětí	22
3.2 Poválečné zkoumání subkultur v Birminghamu	24
3.3 Výzkumy a teorie subkultur v současnosti	28
4 Freegani jako současná subkultura	31
4.1 Freegani jako kontrakultura	35
5 Shrnutí teoretických kapitol	38
6 Výzkumný postup	39
6.1 Volba informantů	40
6.2 Vstup do subkultury	43
6.3 Etická dilemata realizovaného výzkumu	44
6.4 Metody sběru dat	46
6.5 Analýza dat a tvorba teorie	48
6.6 Kritéria kvality výzkumu	50
7 Výsledky výzkumu: Zvol si mou cestu!	52
7.1 Jakou cestu?	52
7.1.1 Cestu nekonzumního života	53
7.1.2 Nekonzumace masa a omezení konzumace živočišných produktů	54
7.1.3 Využívání odpadu	57
7.2 Jakými prostředky nabízejí freegani svou cestu?	61
7.2.1 Prostředky fyzického veřejného prostoru	62
7.2.2 Prostředky mediálního prostoru	76
7.3 Komu nabízejí freegani svou cestu?	83
7.3.1 Vertikální členění cílových skupin subkultury	83
7.3.2 Horizontální členění cílových skupin subkultury	87
7.4 Cesta askeze, nebo luxusu?	90

7.5 Naplněná revolta?	92
8 Edukační aktivity subkultury ve veřejném prostoru	95
8.1 Koncept veřejné pedagogiky	95
8.1.1 Veřejná pedagogika skrze prostor	98
8.1.2 Veřejná pedagogika skrze média	100
8.1.3 Veřejná pedagogika skrze umění a protest	102
8.2 Diskuse veřejné pedagogiky subkultury freeganů	106
8.2.1 Obsah a cíle veřejné pedagogiky subkultury freeganů	107
8.2.2 Prostředky veřejné pedagogiky subkultury freeganů	110
8.2.3 Cílové skupiny veřejné pedagogiky subkultury freeganů	111
8.3 Subkultura freeganů jako neoficiální vzdělávací agent	112
Závěrem	118
Použitá literatura	120
Jmenný rejstřík	128

Několik slov úvodem

„Žijeme ve společnosti, která se zakládá na soukromém vlastnictví, zisku a moci jako pilířích její existence,“ napsal v roce 1976 Erich Fromm (1992). Tento výrok zachycuje společnost téměř před půlstoletím, jeho aktuálnost však přetrvává dodnes. Současná společnost je zejména kritickými pedagogiky charakterizovaná jako společnost založená na tržním fundamentalismu, na konzumu, prosazování individuálních zájmů spíše než demokratických práv a sociální zodpovědnosti, na sociální nespravedlnosti a na mocenské reprodukci skrze kulturní hegemonii (Giroux, 2012a; Giroux, 2012b; Cho, 2012; McLaren, 2006; McLaren & Kincheloe, 2007). Takový pohled na společnost však vnímáme jako příliš generalizující. Společnost je různorodá a v této různorodosti lze najít i zcela protichůdné proudy. Vedle sebe koexistuje bohatství i chudoba, individualismus i prosociálnost, orientace na materiální i nemateriální hodnoty, dominantní kultura i subkultura.

Jeden z relativně nových proudů vymezujících se vůči konzumnímu životnímu stylu představuje subkultura freeganů. Freegani jsou lidé, kteří si dobrovolně zvolili skromný životní styl, a to zejména z důvodů environmentálních, což naznačil i provedený výzkum¹. Freegani jsou si vědomi toho, že do určité míry participují na konzumní společnosti, přesto v jejím rámci hledají způsoby, jak míru konzumu snížit. Jejich životní styl se pro ně stal životním stylem nekonzumního luxusu a projevem individuální revolty. Snaží se o to „autentický být“ spíše než o „mít“, což je v opozitu k pojetí moderního člověka, jak ho charakterizuje Fromm (1992).

A co víc, tento životní styl nezvolili jen pro sebe. Zajímavé na této subkultuře je také to, že aspiruje na rozšíření životního stylu dobrovolné skromnosti i do většinové populace. Usiluje o to, aby si i ostatní lidé „zvolili jejich cestu“. Toto snažení freeganů se orientuje na veřejný prostor, který tak nabývá edukační dimenze. Na freegany proto v této publikaci nahlédíme nově jako na jakési neoficiální vzdělavatele, kteří využívají veřejný prostor k edukačním aktivitám směřujícím k naplnění cílů subkultury. Odkryjeme, na jakou cestu by chtěli freegani většinou společnost přivést, jakými prostředky o to usilují a na koho jimi působí. Tato publikace vychází z kvalitativního výzkumu, který podle Silvermana (2004) „přináší více otázek než odpovědí“. Etnografický výzkum v subkultuře freeganů umožnil nahlédnout do jejich mikrosvěta a na jejich pohled na makrosvět. Výzkum tak nepřináší tvrdá data ani řešení nastolených problémů, ale jen nový úhel pohledu na sociální a edukační

¹ Tato publikace vychází z výzkumu uskutečněného v rámci disertační práce autorky s názvem *Subkultura ve veřejné pedagogice* (Lojďová, 2013).

realitu současnosti a také na jejich provázanost. Před vstupem do první kapitoly chci poděkovat Daně Knotové, Kláře Šedové a Bohuslavu Binkovi za podrobné recenzní posudky, za investovaný čas, a především za nové souvislosti, které jejich uvažování do textu vneslo.

1 Společnost hojnosti a konzumu

V jaké společnosti dnes žijeme? Z globálního pohledu ve společnosti naprosto rozmanité. „Je to společnost nadbytku i hladomoru, míru i války, práva i bezpráví. Přestože se chudobu nepodařilo odstranit ani v národním, ani v planetárním měřítku, značná část lidstva technicky rozvinutých zemí dnes žije ve společnosti hojnosti“ (Šmajš, 2010, s. 30). Společnost hojnosti kriticky popsal už v roce 1958 John Kenneth Galbraith v publikaci *The Affluent Society*. Charakteristické pro takovou společnost je zejména to, co se vyrábí. Produkce zboží a služeb je měřítkem pokroku civilizace, podotýká Galbraith (1958). Společnost hojnosti je společností věcí, které jsou dostupné široké populaci. Šmajš (2010) upozorňuje, že se vybavení dělnických domácností v klasickém kapitalismu příliš nelišilo od domácností neolitických. „Prostí lidé od pradávna mohli uspokojovat jen své nejnütnější potřeby, nemohli hromadit neužitečné věci. Společnost hojnosti však tyto domácnosti proměňuje: v technicky vyspělých zemích se objevuje po druhé světové válce hromadně vyráběná a svými vlastnostmi aktivně protipřírodní spotřební technika. Lidé mohou poprvé používat materiálově a energeticky náročné technické prostředky (pračky, myčky, automobily) i mimo oblast produktivní práce. Protipřírodní technologická aktivita původně omezená na oblast výroby se tím rozšiřuje i do soukromého života veřejnosti. Ve většině domácností se dnes používá (a bohužel i hromadí) technika, jejíž pořizovací cena a provozní nároky už nepřevyšují náklady na potraviny, bydlení a ošacení“ (Šmajš, 2010, s. 38). Vytvářejí se nové potřeby, které se vzdalují od základních životních potřeb. Tyto „potřeby jsou sociálně definované a eskalují v souvislosti s ekonomickým růstem“ (Durning, 1992, s. 41). Jejich uspokojování se děje skrze konzumování. Důsledkem konzumní kultury je však silné narušení vztahu jednotlivců k „věcem“ a k „nezbytnostem“ (Lipovetsky, 2005, s. 83). Věci lze snadno získat i zbavit se jich. Fromm to vystihuje takto: „Dnes je spotřeba rozbujelá, nikoli pro uchování, ale nakupování se stává nakupováním pro vyhazování“ (Fromm, 1992, s. 60). To, co bylo zkonsumováno, již člověka neuspokojuje (Fromm, 1992). Je třeba konzumovat dál. Tím se roztáčí nikdy nekončící konzumní koloběh.

Konzum je opakem produkce (Librová, 2003). Společnost hojnosti vyrábí a spotřebovává. Je proto společností konzumní. Teorií konzumní společnosti se zabývá Jean Baudrillard v *The Consumer Society* (1970), kde rozvíjí a diskutuje řadu Galbraithových myšlenek o společnosti hojnosti, kterou ale nazývá konzumní společností. Oproti Galbraithovi říká, že se nejedná o společnost hojnosti, ale o společnost, která v sobě nese obojí: bohatství i chudobu (Baudrillard, 1998). Obrací také pohled

k jedinci, neboť každý člověk má v takové společnosti „právo na štěstí“ (Baudrillard, 1998, s. 49). Pro konzumní společnost je typické, že v ní ústřední místo zaujímá snaha o blahobyt sebe a svých blízkých (Lipovetsky, 2007). Tento blahobyt je přitom tradičně spojen s věcmi: „Konzum lze chápat jako takovou orientaci na materiální statky, která vytlačuje coby druhořadé hodnoty nemateriální, nepřipouští spokojit se s úrovní spotřeby předchozí generace a neumožňuje krýt potřeby zcela, či alespoň převážně z lokálních zdrojů. Předpokládá tedy neustálý růst stále odvozenějších potřeb“ (Keller, 1997a, s. 47). Konzumní společnost ale není orientována jen na nakupování a vlastnění zboží, nýbrž také na získávání zážitků. Lipovetsky to pojmenovává jako konzumentství individualistického hédonismu, jehož podstatou je posun od honby za uznáním spojeným s vlastněním věcí k honbě za slastí spojenou se spotřebou zážitků (Lipovetsky, 2007). Také když Fromm pojednává o „modu mít“, zdůrazňuje, že „cokoliv se může stát objektem chtivosti: předměty, majetek, obřady, dobré činy, vědění, myšlenky“ (Fromm, 1992, s. 55). V Baudrillardově pojetí tento postoj ke konzumentství nemateriálních statků rezonuje: „Cokoliv se může stát objektem konzumu“ (Baudrillard, 1998, s. 15).

Ve snaze definovat konzum jen stěží zachováme neutralitu. Pojem „konzum“ je totiž spojen s řadou mýtů. Uvedeme jen ty, které analyzuje Miller (1995): 1. Konzum je postaven na materialismu a nesmyslné touze po věcech; 2. Konzum je opakem sociálnosti, protože nahrazuje lidi věcmi; 3. Růst konzumu reprezentuje ztrátu autenticity; 4. Svět konzumu smazal rozdíly mezi lidmi, či naopak narušil homogenitu; 5. Konzumní společnost je více hédonistická než jiné společnosti.

Tyto mýty „jsou spojeny s pohledem na konzum skrze levicový asketismus a pracivý konzervatismus, které jej vykreslují jako úpadek humanity“ (Miller, 1995, s. 28). Miller však dále zdůrazňuje, že konzumní chování má jak negativní, tak i pozitivní konsekvence pro jedince i společnost. Ne všichni autoři na konzum takto nahlízejí. Především na něj však tímto způsobem nenahlízejí samotní freegani. To, co Miller považuje za mýty konzumu, pak někteří freegani považují za jeho součást. V perspektivě freeganů tak s některými Millerovými mýty pracujeme jako s charakteristikou konzumu.

Pojem „konzumní“ a také „spotřební způsob života“ se tedy běžně používá v hodnoticím smyslu. Myslí se jimi nadměrný konzum (Librová, 2003). Lipovetsky (2007) pro odlišení míry konzumu používá pojem „hyperkonzumní“. Librová (2003) považuje za adekvátnější pojem „konzumerismus“, který je charakteristický dynamikou nakupování a spotřeby věcí a který má environmentálně škodlivé následky. Environmentální škodlivost spočívá mimo jiné v tom, že konzum v konzumní společnosti neustále roste. „Čím je totiž společnost bohatší, tím více vyvstávají spotřební touhy. Čím více konzumujeme, tím více chceme konzumovat“ (Lipovetsky, 2003, s. 43). Ruku v ruce s touto materiální hojností jde její environmentální náročnost, jejíž následky pro přírodu jsou zřejmé: „Většina běžně používaných předmětů byla až do nedávné doby (přibližně do začátku 20. století) ze dřeva, oceli a z přírodních

organických materiálů. Po skončení jejich životnosti je tedy mohly rozkladné přírodní procesy průběžně recyklovat. Recyklaci nepotřebné spotřební techniky, jejíž komponenty byly zhotoveny z různých kovů a umělých hmot, dnešní kultura neumí vyřešit. Na skládkách i ve volné přírodě se tak hromadí látky, které lidstvo až do 20. století neprodukovalo a které budou komplikovat život příštím generacím“ (Šmajš, 2010, s. 37). Odpad je pozůstatkem konzumu. A stejně jako v konzumní společnosti rostou konzumní touhy, roste i množství vyprodukovaného odpadu. Hawken (1993) ilustruje „zrození odpadu“ v číslech: každý Američan spotřebuje 136 liber zdrojů týdně, přičemž 2000 liber² odpadu je vyprodukováno, aby byla tato spotřeba uspokojena. Tento odpad zahrnuje vše od obalových materiálů přes zemědělský odpad po CO₂.

Ekologický život na dluh tak tyto problémy odsouvá pro další generace. Zjevné a palčivé pro generaci současnou budou zřejmě až tehdy, kdy dojde k výraznému omezení zdrojů. A k tomu již v podstatě dochází. Proto můžeme problematizovat i samotný pojem „zdroj“: „Označení zdroj je reliktem starých společností, které žily z lidské aktivity a přirozené nadprodukce biomasy. Pojem zdroj je omyl, mýtus. Žádné volné zdroje pro fungování a růst dnešní abiotické ekonomiky na přirozeně uspořádané Zemi neexistují. Nynější ekonomická teorie by měla nejen opustit problematickou ideu růstu, ale i uznat omyl přírodních zdrojů“ (Šmajš, 2010, s. 49). Hlasy, které volají po přehodnocení dogmatu ekonomického růstu, sílí zejména v oblasti environmentálních studií. Například Librová (2003) se pojmu trvale udržitelný rozvoj vyhýbá. Ptá se: „Co je na tomto světě trvale udržitelné či udržitelné?“ Svě příznivce u nás také pomalu získávají *teorie udržitelného nerůstu* (degrowth), kterými se zabývá například Fraňková (2013) a Johanisová (2011, 2013, 2014). Do mainstreamu ekonomického myšlení však pronikají jen okrajově. S nadhledem to vyjadřuje citát Kennetha Bouldinga: „Každý, kdo věří, že exponenciální růst může v konečném světě pokračovat donekonečna, je buď blázen, nebo ekonom.“ (Udržitelný nerůst, 2014). Přesto tyto teorie občas proniknou k širší (odborné) veřejnosti. U nás tyto problematické otázky otevírá například ekonom Tomáš Sedláček. V decizní sféře nový pohled reprezentuje francouzský prezident Sarkozy, který odmítl HDP jako indikátor blahobytu a navrhl jiný, jenž by bral v úvahu stav životního prostředí či poměr práce a volného času (Johanisová, 2011). Teorie nerůstu i mnohé kritické přístupy jsou však nadále spíše doménou intelektuálního prostoru a do veřejné politiky se většinou nepromítají.

A následky konzumní společnosti pro člověka? Uvést můžeme dva často zmiňované negativní dopady, které lze ovšem relativizovat: unikající štěstí a pasivitu. Štěstí nám v konzumní orientaci uniká ve chvíli, kdy je statek (materiální či nemateriální) pořízen. Vzniká další potřeba, kterou, bude-li uspokojena, nahradí potřeba jiná. Vztah mezi spotřebou a osobním štěstím je malý. Dokonce základní

2 136 liber = 61,689 kilogramů, 2 000 liber = 907,185 kilogramů.

zdroje lidského naplnění – sociální vztahy a volný čas – v souvislosti s bohatstvím stagnují či uvadají (Durning, 1992). Jistě, určitá míra materiálního zajištění je pro šťastný život nutná, ale nefunguje zde přímá úměra: čím více bohatství, tím více štěstí. Holcová (2001) to shrnuje postřehem – lidé v bohatých částech světa tráví volný čas u televize, lidé v chudých částech světa tancují večer na ulici. Kdo si užije více zábavy, je zřejmě.

Přesto by byl pohled na člověka jako na bytost čistě konzumující zjednodušený. Lipovetsky (2003, s. 21) uvádí, že „i přes inflaci komerčních potřeb dnešní jedinci žijí pro cosi víc než jen pro pomíjivý hmotný úspěch. Ideály lásky, pravdy, altruismu jsou stále živé.“ Ke štěstí moderního člověka může přispět i to, že se stává „nezávislejším, soběstačnějším a kritičtějším“, jak píše Fromm (1993, s. 62). Záhy však uvádí druhou stránku mince, kterou je to, že se také stává „izolovanějším, osamělejším a úzkostlivějším“ (Fromm, 1993, s. 62).

Druhým zmiňovaným důsledkem pro člověka může být pasivita. Podle Šmajse (2010) trpí celá civilizace tím, že je značná část populace stále pasivnější. Právě rozšíření pasivní zábavy je pak příznakem civilizačního a kulturního úpadku. Pasivita je často kritizovaným znakem konzumních společností, ale přitom nemusí náležet jen společnostem hojnosti. Holcová ve svých cestopisech popisuje nudu v Africe a na Středním východě: „Pohybujete-li se po této části světa, udeří vás do očí stále se opakující varianty stejného obrazu. Skupiny černých chlapců sedících pod baobabem, hloučky s turbanem postávající na nárožích, chlapci zírající, zívající, čekající, pochruptující. Člověk je až zaskočen zjištěním, jak velká část světa se nudí. Měla jsem zato, že nuda je stav přicházející až s rozvinutou civilizací. Na bezbřehou nudu je možné narazit zejména v oblastech, kde se žije mizerně, není co jíst, brzo se umírá – tedy tam, kde by rozhodně bylo co napravit“ (Holcová, 2001, s. 161).

Lidé v konzumní společnosti mohou mít naopak velmi aktivní život, nestráví-li většinu volného času v nákupním centru. Nabízí se jim možnost cestovat, číst nejnovější knihy vydané kdekoli na světě na iPadech či diskutovat na webu o problémech světa. Potenciál k aktivitě nabízí konzumní společnost těm, kteří ho dokážou využít. V souladu s Millerem (1995) můžeme zmínit pozitivní pohled, v němž je konzum součástí kreativního individualismu. Stává se odstínem našeho světa, který zahrnuje rozmanité identity. Nutností je však určitý odstup a kritická reflexe dění. Přesto v akademických statích převažují zejména kritické pohledy na konzumní společnost a jedince v ní. Důvody nejsou jen sociální, ale i environmentální. Z environmentálních pozic je konzum terčem kritiky od 70. let 20. století. Baudrillard poukázal na to, že budou brzy ohroženy základní materiální podmínky života – nezávadná voda, čistý vzduch a klid (Librová, 2003). Keller (1997b) uvádí, že celá 70. léta jsou ve znamení prudkého nástupu zájmu o environmentální problematiku. K tomu však dodává, že cesta prohlubování spotřeby nemůže vést už nikdy zpět. Oproti tomu Lipovetsky předkládá jinou vizi futuristické společnosti: „Dříve nebo později nastane okamžik, kdy bude tento životní režim překonán a objeví se nové metody výroby a směny,

ale také nové pozitivní pojetí spotřeby a nové chápání osobního štěstí“ (Lipovetsky, 2003, s. 23). Ať se uplatní kterýkoliv scénář vývoje společnosti, svou roli v něm sehrají všichni jedinci. Nyní svůj part rozehrávají právě freegani.

Freegani jsou subkulturou, která si problém omezení zdrojů a zátěže planety konzumním životním stylem nejen uvědomuje, ale dokonce jej staví do středu svých zájmů. V průběhu výzkumu v subkultuře se objevily doposud nepopsané edukační aktivity, které tato subkultura realizuje. Těžištěm této publikace je tedy to, jak freegani využívají veřejný prostor jako prostor edukační. Genezi tématu kopíruje i struktura publikace, jež začíná popisem subkultury, na který navazují výsledky výzkumu. Pedagogická teorie nestojí na začátku (jak tomu bývá tradičně), nýbrž je diskutována až ve vztahu k empirickým zjištěním, a stává se tak vyústěním celého textu.

2 Alternativa konzumu ve společnosti hojnosti – freegani

„Máte dvě možnosti existence: 1) Zahodte svůj život vyděláváním peněz, abyste si mohli kupovat věci, které nepotřebujete, a ničit životní prostředí. 2) Žijte plnohodnotný život, ve kterém rozvíjíte své dovednosti k soběstačnosti a k uspokojování svých potřeb, pracujete jen příležitostně a využíváte přebytků v odpadu, přičemž neponičíte naši planetu.“
(Warren Oakes, Freegan manifesto, freegan.info)

Uvedený citát z freeganského manifestu reprezentuje agitační rétorikou hlavní charakteristiky freeganství. Freegany tak můžeme definovat jako jedince, kteří „využívají alternativní životní strategie založené na omezené participaci na konvenčním ekonomickém systému a minimální spotřebě zdrojů“ (<http://freegan.info/>). Základní principy freeganství lze shrnout do šesti bodů:

1. Využívání odpadu
2. Minimalizace odpadu
3. Ekologická doprava
4. Squatování
5. Pracovat méně (ve smyslu pracovních pozic na trhu práce)
6. Zelený životní styl – zemědělství, sběračství, nepoužívání farmak, podpora parků ve městech atd. (<http://freegan.info/>)

Freegani představují reakci na plýtvání potravinami a zároveň na hladovění ve světě. Tato reakce spočívá ve využívání vyřazeného jídla pro sebe a pro druhé, kteří jsou v sociální nouzi (Edwards & Mercer, 2012). Důležitá je motivace k této životní strategii, jež není dána hmotnou nouzí ani primární snahou ušetřit. Podkrýt význam nám pomůže etymologie slova „freegan“. To se skládá z kořenů dvou slov: „free“ ve smyslu volný, svobodný, zadarmo a „vegan“, tedy osoba, která nekonzumuje maso ani živočišné produkty. Pojem „freegan“ se objevil v 90. letech 20. století (Kouřil, 2009).

Kolébku freeganství je New York. Koncem 80. let 20. století se zde několik alternativců pokusilo vymezit vůči marnotratnému systému. Záhy se tento způsob života „zadarmo“ začal šířit do dalších zemí a také mezi širší vrstvy společnosti. Není neobvyklé narazit mezi freegany na učitele, úředníky či právníky (Pelikán, 2009).

Obrázek 1. V kontejneru na ovoce a zeleninu.
Zdroj: foto autorka

Obrázek 2. Odpad.
Zdroj: foto jeden z freeganů

V Česku lze freeganství vystopovat mezi alternativně naladěnými skupinami spojenými se squaterskou subkulturou, s idejemi anarchismu a principu DIY³ (Do-It-Yourself čili udělej si sám).

Typickým znakem freeganství je využívání odpadu, jehož projevem je tzv. dumpster diving (český ekvivalent „kontejnering“ se příliš nepoužívá). Bedřich (2009) označuje dumpster diving za ukázkový příklad aktivismu postmoderního světa, který svou radikální kritikou konzumní společnosti a ukotvením v environmentálním a sociálním kontextu přesahuje pouhou pomíjející módní vlnu. Leitmotiv freeganské kritiky – přesycenost, všeprostopující ekonomizace či neadekvátní růst spotřeby a z něho pramenící nesmyslné plýtvání – nachází v dumpster divingu návod, jak na individuální úrovni řešit frustraci z nadspotřeby, konzumerismu, nerovnoměrné distribuce, devastace přírodních zdrojů.

Je třeba podtrhnout, že dumpster diveři nepoužívají potraviny poškozené nebo zkažené. Jedná se o potraviny, které končí v kontejnerech u obchodních řetězců z důvodu neodpovídajícího tvaru či barvy, nedostatečného lesku, poškozeného obalu, blízkého se data spotřeby nebo prostě jen proto, že musejí uvolnit místo dalšímu zboží.⁴ Ukázkou kontejneru na ovoce a zeleninu u jednoho z brněnských obchodních řetězců uvádíme na obrázku 1. V takovém kontejneru je možné najít množství kvalitních potravin (viz obrázek 2).

Ve slangové mluvě se můžete setkat s pojmem „freeganit“, tedy získávat zadarmo. Je až překvapující, co všechno lze freeganit a jakou část svých potřeb dokážou

3 DIY kulturu můžeme považovat za kontrakulturu rozvíjející se od 60. let 20. století (druhá vlna probíhala v 90. letech). Jedná se o aktivity zaměřené na mladé lidi a realizované mladými lidmi. Tyto aktivity jsou spojené se zeleným radikalismem, přímou politickou akcí a hudebními experimenty (McKay, 1998).

4 Evropská komise odhaduje, že se v domácnostech, supermarketech a restauracích zemí EU vyhazuje až 50 procent nežádavých potravin (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/161155-v-eu-se-vyhazuje-az-50-procent-potravin-brusel-vola-po-omezeni-plytvani/>).

freegani „odpadem“ pokrýt. Zmínili jsme již potraviny, zejména ovoce a zeleninu, ale je možné takto získávat i pečivo, mléčné výrobky atd. V kontejnerech na papír se skrývají knížky, časopisy, komiksy. U obchodů s nábytkem získávají někteří nábytek nebo materiál na jeho výrobu. U popelnic s komunálním odpadem se také často nacházejí boty, elektrospotřebiče a kuchyňské potřeby, hračky či umělecká díla. Výzvou je také vyklízení domů a sklepů, při kterém lze přijít ke sportovnímu vybavení (běžky, kola), k hudebním nástrojům a řadě dalšího „zboží“.

Životní styl freeganů je komplexním projevem kulturní rezistence (Pentina & Amos, 2011). Nezakládá se pouze na využívání odpadu, ale na záměru minimalizovat účast na kapitalistické ekonomice jako takové. Tuto účast lze snížit využíváním odpadu, sběrem volně rostoucích plodin, výměnným obchodem namísto platby peněží, využíváním starých věcí (např. použitého oblečení), recyklací a šetrným životním stylem. Veganská strava a celkové nepoužívání živočišných produktů (například oděvů) má pak širší environmentální dopad na celou planetu (Kouřil, 2009).

Ne všichni freegani jsou vegany. Někteří jsou vegetariány, jiní dokonce vitariány⁵. Často je veganství vnímáno jako ideál, ke kterému někteří směřují. Mnozí jsou tak jakýmsi semivegany, někteří naopak mohou konzumovat i maso. Klíčové je individuální vymezení vztahu freeganství a vegetariánství, které lze zjednodušit do dvou typů:

1. **Freeganství může být nadřazeno vegetariánství.** To znamená, že má-li freegan zvolit, zda zkonsumuje masný výrobek, nebo tento výrobek bude znehodnocen, zvolí jeho konzumaci. V žádném případě však nevytváří poptávku po mase, především nekupuje maso a masné výrobky. Ke konzumaci masa se dostávají freegani v důsledku zaměstnání nebo ve vztahu k rodině. V gastronomii je typickým příkladem práce v restauraci. V rodině zase návštěvy širší rodiny, zejména prarodičů. Vyskytuje se také na cestách, kde není možné se stravovat plně vegetariánsky.

2. Opačnou situací je **nadřazení vegetariánství nad freeganství.** Vegetariánství či veganství je dodržováno absolutně, freegan nepřijme nabídku masa a masných výrobků ani v situaci, kdy hrozí, že jinak bude maso znehodnoceno. Přesto se snaží znehodnocení masných výrobků zabránit – může je nabízet například přátelům, rodině nebo bezdomovcům. Freegan také nekonsumuje maso, i když k němu v dané situaci neexistuje alternativa (např. z důvodu cestování).

Freeganství lze provozovat jak v městském, tak i ve vesnickém prostředí. Vesnické prostředí disponuje větším prostorem k pěstování rostlin a sběru plodin, důležité součásti freeganství. Naopak městské prostředí nabízí místa, kde se koncentruje velké množství recyklovatelného a využitelného odpadu (kontejnery s použitými oděvy, papírem, potravinami) a předmětů vyřazených u popelnic.

Freegani brzy vzbudili zájem sociálních vědců. Zejména etnografické studie byly realizovány v kolébce vzniku freeganství – v New Yorku (Barnard, 2011; Ernst, 2010;

5 Vitariánství je založeno na konzumaci syrové rostlinné stravy (<http://www.vitarian.cz/>).

More, 2011), jinde ve Spojených státech (Gross, 2009; Nguyen, Chen, & Mukherjee, 2014), ale i na východní polokouli – v Austrálii (Edwards & Mercer, 2007; Edwards & Mercer, 2012). V českém odborném diskursu se tématu chopili výzkumně zejména studenti v bakalářských a diplomových pracích (Baráková, 2013; Bedřich, 2009; Horská, 2014; Krupička, 2012; Kubátová, 2014; Osvald, 2013). Protože je u nás výzkum freeganů relativně nový, je třeba začít konceptualizací freeganů.

2.1 Konceptualizace freeganů

V této kapitole diskutujeme teoretické zarámování freeganů. Lze freegany považovat za aktivisty, organizaci nebo za subkulturu? Nejprve nahlédneme na freegany z perspektivy aktivismu, poté diskutujeme několik organizací, se kterými jsou spojeni, a dospějeme ke konceptu subkultury, který, přestože má svá úskalí, se jeví pro „uchopení“ freeganů jako užitečný.

2.1.1 *Freegani jako aktivisté*

Na freegany můžeme nahlédnout různými perspektivami. V sociologické perspektivě můžeme využít metaforu politického divadla. Barnard (2011) přináší tento nevěšdní pohled na dumpster diving, který interpretuje v paralele ke Goffmanově dramaturgické teorii jako politické divadlo odpadu. Freegani své okolí konfrontují nejen letáky a informacemi, ale i skutečným odpadem, který v konzumní společnosti zahrne často i nepoškozené produkty. Tímto „divadelním vystoupením“ chtějí zasáhnout kolemjdoucí tak, aby se stali součástí jejich představení. Cílem přitom není přivést další osoby přímo k freeganství, nýbrž k životnímu stylu, který je v souladu s vybranými prvky freeganské filozofie.

Barnard (2011) se také věnoval analýze webu www.freegan.info. Tento web, reprezentující freegany, je podle něj typickou fluidní nehierarchickou organizací. Freegany přiřazuje k novým sociálním hnutím, což jsou postmoderní hnutí vyjadřující individuální a kolektivní identitu. Vyjádření nonkonformního chování je strategickou funkcí nových sociálních hnutí.

Nová sociální hnutí jsou spojena s protestem (Kopecký, 2004) a s aktivismem (Císař, 2008)⁶. Aktivisté reagují na současnou sociální, ekonomickou a ekologickou krizi, ke které nabízejí radikální alternativy (Chatterton & Pickerill, 2010). U freeganů jsou tyto politické alternativy spojeny s environmentálními a potažmo politic-

6 Císař (2008) řadí organizace takzvaných nových sociálních hnutí, jako jsou sítě skupin bojujících za ochranu životního prostředí, za lidská práva nebo za práva žen, k tzv. novému transakčnímu aktivismu. Ten je na rozdíl od tzv. starého participačního aktivismu charakteristický relativně nízkou mobilizační kapacitou a zároveň vysokou kapacitou advokační.

kými otázkami. Aktivismus ze své podstaty není pasivní. Aktivismus neznamena jen abstraktní povědomí o problému, ale dovednost se do tohoto problému „vložit“. Je to proces proměny světa, ve kterém dochází také k proměně osobnosti (Roth, 2010). Freegany lze chápat jako environmentální aktivisty, jejichž dominantním tématem je antikonzumerismus (Ewards & Mercer, 2007).

Antikonzumní hnutí se staví vůči konzumerismu jako životní orientaci – druhu konformního davového myšlení, na kterém se podílejí podle Heatha a Pottera (2012) média, zejména reklama, která se snaží pracující přesvědčit, že je laciné konzumní zboží učiní šťastnými. Choi (2011) uvádí v tabulce 1 typologii antikonzumeristů podle motivace a cílů. Motivace se liší podle toho, jestli antikonzumeristé upřednostňují vyjádření individuálních preferencí, nebo realizaci sociálních hodnot. Cíle pak podle toho, jestli je antikonzumerismus zaměřen proti nějaké konkrétní značce či produktu, nebo všeobecně, napříč konzumním spektrem.

Tabulka 1
Typologie antikonzumeristů podle motivace a cílů

Typy antikonzumerismu		Motivace	
		vyjádření individuálních preferencí	realizace sociálních hodnot
Cíle	napříč spektrem	<p>1</p> <p>Antikonzumerismus z únavy pod tlakem informací o produktech</p> <p>Věnuje se omezené spotřebě z důvodu tlaku množství informací o produktech</p>	<p>3</p> <p>Osvícený antikonzumerismus</p> <p>Redukce spotřeby za účelem zlepšení společnosti a trhu</p>
	specifické produkty a značky	<p>2</p> <p>Antikonzumerismus z negativní zkušenosti</p> <p>Odmítání spotřeby určitých produktů z důvodu negativní zkušenosti nebo předsudků</p>	<p>4</p> <p>Aktivistický antikonzumerismus</p> <p>Protest proti škodlivosti určitých produktů nebo neetickému chování korporací</p>

Zdroj: upraveno dle Choi (2011)

Freegany můžeme v této typologii přiřadit k 3. a 4. typu. Jejich motivací není jen snaha vyjádřit vlastní preference, ale i snaha proměnit společnost v duchu sociálních a environmentálních hodnot, které jsou se subkulturou svázány (typ 3 a 4), jak ukázaly výsledky provedeného výzkumu.